
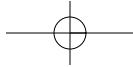

PÉNTEK JÁNOS

Nyelvi utazás tájban, időben

z ember nyelvi élményei alkalmakhoz, tájakhoz, helyekhez, emberekhez fűződnek, bosszúságai a mindennapokhoz. Az elmúlt év szimbolikusan is nagy és fontos eseménye az április 23-ai ünnepség volt Széphalmon: *A magyar nyelv hétének* megnyitása és *A magyar nyelv múzeumának* felavatása. A jeles eseményen jelen volt, ünnepi beszédet is mondott az államelnök, az Akadémia elnöke, több ismert személyiség és még több szakmabeli kolléga, jó barát. Személyes élményem is volt ez az ünnep, mert ott lehettem. Az ott elhangzott szövegek év végére meg is jelentek a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* címet viselő évkönyvének 18. kötetében, Kováts Dániel szerkesztésében. Ebben olvasom Grétsy László véleményét az eseményről: „ez a mai ünnepség legfőbb összetartó erőnknek, egyúttal pedig legnagyobb nemzeti kincsünknek, több ezer éves anyanyelvünknek minden eddiginél nagyobb, teljesebb, egyetemesebb ünnepe!”

Megtisztelő felkérést kaptam a szervezőktől, hogy kolozsváriként, erdélyiként köszöntsem én is az eseményt. Hajnalban indultunk Kolozsvárról Zilah irányába, Kalotaszeg számomra jól ismert északkeleti peremén, a Nádas, majd az Almás mentén. Ilyenkor, Szent György-nap táján, még a viszonylag lepusztult tájakon is virágba borulnak a bokrok és a fák, ez azonban nem feledteti a képzeletbeli nyelvi tájak kopárságát. Olyan településeken át, falvak mellett visz az út, mint Magyarsárd, amelynek 1941-ben megszámlált 40 magyar anyanyelvű lakosából már egy sincs, csak a falu református romtemploma és a mai román lakosság magyar személynevei és a falu földrajzi nevei jelzik a múltat. De hiába keressük a szomszéd Nádasszentmihály akkori 26, Magyarszentpál 27, Pusztatopa 42 magyar anyanyelvű beszélőjét. Felszívódott Magyarnádas és a kissé távolabbi Tamásfalva magyarsága is. A Nádas és az Almás mentéhez hasonló képet mutat, Zilahon túl balra távolabb Szödémeter, Tasnád után jobbra Érmindszent. Illett volna déli irányba kanyarodni, hogy Kazinczy miatt Érsemjént is érintsük, de a rosszabb utak és az idő szűke miatt a sváb–magyar Csanálosnál mentünk át a határon, majd Nyírbátor, Nyíregyháza, Tokaj, távolabb Sárospatak, majd Sátoraljaújhely és végül Kisbányácska, azaz Széphalom. Ahogy leírom ezeket az erdélyi helységneveket, már nemcsak azon tűnődöm, hogy melyik településen mi lehetett a távolabbi és a közelebbi történelemben az oka, hogy a *magyar* csak helységnevek előtagjaként és egyéb helyi nevek reliktaiban maradt meg, hanem azon is, miért kellett jó részüknek a magyar nyelvből, a magyar nyelvi szabályozásból is kiesniük. A számítógémem magyar nyelvi ellenőrzője nem ismeri csak Érmindszentet (Zilahot nem), de a helyesírási szótárban sem szerepel sem Szödémeter, sem Érsemjén. A törté-

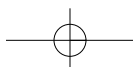

nelem pusztításait, a gyakran magunk okozta pusztulást, magyar nyelvű régiók, közösségek eltűnését, felszívódását már nem lehet jóvátenni, de újra birtokba kellene venni legalább a magyar neveket, amelyekről – úgy tűnik – önként mondtunk le. (Érsemjén esetében éppen ránk is férne a szótári eligazítás, mert ingadozunk, bizonytalanok vagyunk: a *Magyar irodalmi lexikon* még *ly*-nal írta, Kiss Lajos és az újabb térképek *j*-vel.)

Az ünnepségen elmondott rövid köszöntésemben utaltam rá, hogy számomra, ami Széphalmon történik, különleges eseménye az anyanyelvi mozgalom rendszeres, mágikus, tavaszi határjárásának. Ahogy sokfelé Erdélyben rituálisan a falvak határát járták körbe tavasszal óvó, védő céllal, úgy járjuk mi is körbe 1990 óta anyanyelvi rendezvényekkel, anyanyelvi versenyekkel a nyelv határát: Kassát, Gyórt, Gyulát, Kolozsvárt, Kézdivásárhelyt. Április 23-án már hivatkozhattam a helyesírási verseny február végi gyulai, Kárpát-medencei döntőjére, a kolozsvári Aranka-versenyre, *A magyar nyelv napjai* aradi ünnepére és a Kazinczy-verseny győri döntőjére. Széphalom sok tekintetben jelkép, intő jel is: abban is, hogy Kazinczy korában az északkeleti régió gyakorlatilag központja volt a magyar nyelvnek, irodalomnak, művelődésnek, 1920-ban a határra került, az északi perem szűkülésével hovatovább a nyelvterület határára.

Akik Erdélyből mentünk a széphalmi ünnepségre, elsősorban az Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetségét képviseltük. Hivatkoztam is rá, hogy ez a Szövetség – szellemében és a nyelvet, a nyelvhasználatot illető céljaiban – utóda a Kazinczy korabeli Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak, amelyet Aranka György hozott létre. És közben felidéződött bennem egy korábbi rendezvény, 1993. december 4-5-e, amikor a kétszáz éves évfordulón Marosvásárhelyen volt ünnepi konferencia, többek között Benkő Loránd, Benkő Samu, F. Csanak Dóra, Éder Zoltán, Pomogáts Béla, Szathmári István, Egyed Emese tartott előadást, de velünk volt még Benda Kálmán is (a konferencia előadásait az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentette meg 1994-ben).

Akkor Marosvásárhelyen és most Széphalmon is utaltam az akkori és a mostani nyelvi helyzet és az ebből fakadó feladatok párhuzamaira. Az akkori Társaságot előkészítő, 1791. január 2-án kelt *Rajzolatában* Aranka azért tartotta elengedhetetlennek az erdélyiek részvételét a felvilágosodás nyelvi és szellemi mozgalmaiban, mert – mint írta – „...ha mi magunkat ezen közös dologból kihúznók, netalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönbözhethetnék, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne. Melyet nemes hazámnak s édes nemzetemnek nem kívánhatok” (Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955, 94). Kazinczyék és Arankáék munkálkodása nyomán, „nyelvünknek vidám tavaszszán” (Aranka nevezte így a felvilágosodás nyelvi mozgalmait) – a nyelv művelt főváltozatában, az irodalmi nyelvben egyre inkább kiegyenlítődtek a táji különbségek, ezt követően a XIX. században – már az Akadémia tekintélyével és szakmai befolyásával – folyamatosan kiteljesedett és fölemelkedett a magyar nyelv. A XX. században azonban megtörték, számunkra

kedvezőtlen irányt vettek a nyelvi folyamatok: a leszakadt külső régiókban a magyar jogilag alárendelt helyzetbe került a rivalizáló szomszéd nyelvekkel szemben, a nyelvhasználat korlátozásával fontos regiszterekben leépült, folyamatosan teret vesztett beszélői számának csökkenésével és a nyelvcserével. A külső régiók magyar nyelvi szétfejlődése pedig újra feladatunkká tette a nyelv „egyesítettét”, amelyet a nyelvi tervezésben mi „határtalanításnak” nevezünk, valamint a mai természetes „külömbiségek esmértetését”. Annak ugyanis nincs már valószínűsége, hogy több hazában több magyar nyelv legyen, de annak igen, hogy az elkülönülésben felgyorsuljon a nyelvcseré.

Korábban sem volt kétséges, hogy a felvilágosodás új szakaszt indított el a magyar nyelv történetében. Az viszont csak a XX. század végére vált nyilvánvalóvá, kimondhatóvá és „kanonizálhatóvá”, hogy Trianon kétségtelenül szintén szakaszhatár: traumatikus törést eredményezett a nemzet, a kisebb nyelvi közösségek életében, a nyelvi változás korábbi lendületében és irányában. A legújabb nyelvtörténeti kézikönyv már a következőképpen vázolja föl a magyar nyelv életének főbb szakaszait: „ősmagyar: kb. Kr. e. 1000–Kr. u. 896: nagyjából 2000 év, ómagyar: 896–1526: 630 év, középmagyar: 1526–1772: 246 év, újmagyar: 1772–1920: 148 év, a folyamatban levő újabb magyar kor (1920–) 83 évnél tart” (Kiss Jenő és Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, 2003, 17). Arról, ami most történik, szintén sejteni lehet, a vizsgálatokban ki is lehet mutatni, hogy a mi korunk az intenzívebb, kedvezőtlen és kedvező nyelvi változások kora. Hogy korszakhatár is lesz-e egyben, a legújabb magyar nyelv kora jött-e el, azt valószínűleg csak újabb évtizedek elteltével lehet majd megállapítani. Ha derülátók vagyunk, abban kell mégis bízni, hogy az 1772-ben kezdődő kedvező, az 1920-ban bekövetkezett tragikus fordulat után most újra kedvezővé válhat, kedvezővé tehető a nyelv mozgási iránya. Ennek most még akadálya, hogy a külső régiókban jogilag továbbra is alárendelt a magyar nyelv, és részben ezzel összefüggően folytatódik a nyelv térvesztése a beszélők számának riasztó apadásával, fontos régiók veszteszórványosodásával, a néhol gyorsuló ütemű nyelvcserével. Kedvező viszont, hogy egységesebbé, mozgási irányában konvergensebbé vált a magyar nyelvi kommunikáció, és hogy a peremrégiókban is jelentős mértékben bővült a nyelvhasználat köre. Meglennének a szakmai, technikai lehetőségeink is, hogy erősítsük ezeket a kedvező folyamatokat, de mint a nemzet annyi más fontos dolgában, ebben sem a „közértelmesség” érvényesül, hanem inkább a „közértetlenség”.

Visszatérve az „újabb magyar korra”, azaz a XX. századra: a Trianonként megjelölhető fő trauma mellett, amely következményeiben elsősorban nyelvjogi és nyelvpolitikai volt, de nem korlátozódott a peremrégiók magyarságára, a történelem minden más eseménye, a társadalom minden zavara befolyásolta a nyelvet, a nyelvhasználatot. Mario Pei olasz származású nyelvésznel olvastam azt az egyébként kézenfekvő, találó megállapítást, hogy az irodalomtól eltérően, amely bizonyos értelemben arisztokratikus, a nyelv alapvetően demokratikus. A XX. századi diktatúrákban és áldemokráciákban törvényszerűen következett be a politikai közbeszéd, sőt a szavak hitelvesztése, a bürokrácia felelősség nélküli mellébeszélése, az üzleti célú nyelvi manipulálás és fél-

revezetés, a jogi nyelv szándékolt és megtévesztő többértelműsége, a sznobok magamutogató nyelvi ezotériája a sajtóban, az irodalomban, néha még a tudományban is. Most mindennek együtt viseljük a következményeit, mint a globalizációnak is, amely – részben szintén üzleti alapon – tehernek, akadálnak tekinti a nemzeti nyelveket.

Ebben a nyelvileg is kedvezőtlen és zűrzavaros időszakban Magyarországon és Erdélyben is az irodalom mutatta föl folyamatosan az igazi értékeket, és jelentett mintát a beszélők számára, mintegy követve Kazinczynak 1814-ben Döbrenteihez intézett szavait: „az Írónak nem utól ballagni illik, hanem vezetni a Nemzetet”. És némi elfogultsággal hadd soroljam a nyelvi értékeket folyamatosan létrehozó és felmutató irodalom mellé a hagyományt őrző és a változatosságban regionális értékeket folyamatosan felmutató táji változatokat, a nyelvjárásokat is. Kazinczy erről – Arany és Petőfi előtt – még másképpen gondolkodott: az író, az irodalom arisztokratizmusát ő a nyelvre is kiterjesztette. A nyelv nem irodalmi változataival szembe állította az író nyelvét, a „Könyvek” nyelvét, forrásként, inspirálóként sem számolt az „Élet” nyelvével (ezek Kazinczy szavai). Erdély akkor is konzervatívabb, „maradibb” volt, és Arankáék nyelvújítási programjában forrásként és példaként mindig ott szerepelt a nyelvi hagyomány és a nyelvjárás. Az, hogy a nyelv demokratikus, azt is jelenti, hogy a nyelvnek nincsenek elkülöníthető értékes és értéktelen változatai. Sütő András édesanyjának „könnyű álmában” egyaránt benne van az írói artisztikum és a pusztakamarási kétnyelvű környezet. Vagy hogy még távolabbi példákat említsek az íróasztalomon éppen kéznél lévő moldvai cédulákról: „*Addig sírtam, hogy árkot vert az arcámon a könnyű*” – mondja egy lézpedi asszony (magyarozatként: a moldvai magyarban az *orca*, *arca* külön-külön jelöli a jobb és a bal arcot, a kettő együtt, az *arc* egésze: *ábrázat*). Egy archaikusabb moldvai példa Bogdánfalváról: „*Szüküdeje akarnak münköt elveszteni*”, olyan rég már, hogy a *sok ideje* szókapcsolatnak is volt ideje egyetlen szóvá forni össze. Archaikusak, tájia, távoliak ezek a példák, de kétségbe vonhatók-e nyelvi értékékként?

Arról is szóltam a széphalmi ünnepségen, hogy a nyelv múzeuma, amely most már áll, nem lehet csak a dicső nyelvi múlt múzeuma. Fel kell mutatnia, őriznie kell a nyelvnek az írásbeliségben megtestesülő értékeit, szimbolikusan pedig főképpen azt, hogy a nyelv és a kultúra tartja össze a szétszakadt hazát, és hogy a nemzetnek sem a jelen, sem a jövője nem képzelhető el a magyar nyelv nélkül. Az idei Kazinczy-évforduló indokolná, hogy a magyar nyelv *nappjai*, *betei* után 2009 *A magyar nyelv éve* legyen, olyan év, amely bizakodóvá tehetné az embert a XXI. századra is.

***Februári számunk közönség előtti bemutatója 2009. február 20-án,
pénteken 18 órakor lesz.***

Helyszín: TF Aula, Bp., Alkotás u. 44.

Bevezetőt CSÓRI SÁNDOR mond.

Közreműködnek

BALÁZS GÉZA, BUDA FERENC, KISS JENŐ és GY. SZABÓ ANDRÁS.